

Калімбет Ігор Леонідович

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Одеський державний аграрний університет

Kalimbet Ihor

Candidate of Legal Sciences,
Lecturer of the Department of Social Sciences and Humanities
Odesa State Agrarian University
ORCID: 0000-0001-6815-8793

DOI: <https://doi.org/10.25313/law-2026-3-97-28>

ПРАВОЗНАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

LEGAL STUDIES AS A TOOL FOR SHAPING THE LEGAL CULTURE OF YOUTH IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. Вступ. В умовах європейської інтеграції України, трансформації національної правової системи та модернізації освітнього процесу особливого значення набуває формування високого рівня правової культури молоді як необхідної передумови становлення демократичної, правової держави. Правознавство відіграє ключову роль у формуванні правової свідомості, розвитку поваги до принципу верховенства права, утвердженні активної громадянської позиції та здатності молоді реалізовувати й захищати свої права законними способами. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення правової освіти відповідно до європейських стандартів, пошуку ефективних механізмів формування правової культури молодого покоління та забезпечення належного рівня правової компетентності в умовах сучасних суспільних викликів.

Мета. Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз ролі правознавства як інструменту формування правової культури молоді, дослідження сучасного стану нормативно-правового забезпечення правової освіти в Україні, оцінка впливу європейської інтеграції на розвиток правової культури молодого покоління, а також визначення основних напрямів удосконалення механізмів правового виховання з урахуванням європейського досвіду.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України, Національної стратегії у сфері прав людини, документів Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних актів, що визначають засади правової освіти, громадянського виховання і формування правової культури. Теоретичну основу дослідження становлять сучасні наукові праці українських і зарубіжних учених, присвячені проблемам правової культури, правосвідомості, правового виховання та розвитку правничої освіти в умовах європейської інтеграції. Використано формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, герменевтичний, логіко-юридичний та аналітичний методи наукового пізнання.

Результати. Обґрунтовано, що в умовах європейської інтеграції правознавство є одним із ключових інструментів формування правової культури молоді, розвитку правової свідомості та утвердження поваги до принципу верховенства права. Встановлено, що основними чинниками, які стримують ефективність правового виховання молодого покоління, є фрагментарність правової освіти, недостатня практична спрямованість навчальних програм, низький рівень інтеграції європейських правових стандартів у зміст освітніх компонентів, а також недостатнє використання сучасних

Авторське право © Автор(и). Ця стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

інтерактивних методів навчання. Доведено, що чинне нормативно-правове регулювання створює необхідні передумови для розвитку правової культури молоді, однак потребує подальшого вдосконалення шляхом комплексного оновлення змісту правничої освіти, посилення практикоорієнтованого навчання та впровадження європейських підходів до формування правової компетентності. Визначено, що ефективне формування правової культури можливе лише за умови поєднання якісної правової освіти, належного правового виховання, розвитку громадянської активності молоді та системного впровадження європейських демократичних цінностей у національний освітній простір.

Перспективи. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є вдосконалення нормативно-правових та організаційних механізмів формування правової культури молоді, розроблення сучасних моделей правничої освіти, орієнтованих на практичне застосування знань, дослідження ефективності інтеграції європейських правових стандартів у національну систему освіти, а також вивчення зарубіжного досвіду розвитку правової культури, громадянської компетентності та правової свідомості молодого покоління в умовах європейської інтеграції і цифрової трансформації суспільства.

Ключові слова: правознавство, правова культура, правова свідомість, правова освіта, правове виховання, молодь, європейська інтеграція, верховенство права, громадянська компетентність, європейські правові стандарти.

Summary. Introduction. In the context of Ukraine's European integration, the transformation of the national legal system, and the modernization of the educational process, fostering a high level of legal culture among young people has become an essential prerequisite for the development of a democratic state governed by the rule of law. Legal studies play a pivotal role in shaping legal awareness, promoting respect for the principle of the rule of law, strengthening active citizenship, and developing young people's ability to exercise and protect their rights through lawful means. The relevance of this study is determined by the need to improve legal education in accordance with European standards, identify effective mechanisms for fostering the legal culture of the younger generation, and ensure an appropriate level of legal competence in the face of contemporary social challenges.

Purpose. The purpose of this article is to provide a comprehensive legal analysis of the role of legal studies as a tool for fostering the legal culture of young people, to examine the current state of the regulatory framework governing legal education in Ukraine, to assess the impact of European integration on the development of the legal culture of the younger generation, and to identify the main directions for improving legal education and civic upbringing mechanisms based on European experience.

Materials and Methods. The research is based on the analysis of the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine On Education, On Complete General Secondary Education, and On Higher Education, regulatory legal acts of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the National Human Rights Strategy, documents of the Council of Europe, the European Union, and other international legal instruments establishing the principles of legal education, civic education, and the development of legal culture. The theoretical basis of the study comprises contemporary scientific works by Ukrainian and foreign scholars devoted to issues of legal culture, legal awareness, legal education, and the development of legal studies within the context of European integration. The research employs formal legal, comparative legal, systemic-structural, hermeneutic, logical-legal, and analytical methods of scientific inquiry.

Results. It is substantiated that, in the context of European integration, legal studies constitute one of the key instruments for fostering the legal culture of young people, developing legal awareness, and strengthening respect for the rule of law. The study identifies the principal factors hindering the effectiveness of legal education, including the fragmented nature of legal education, the insufficient practical orientation of educational programmes, the inadequate integration of European legal standards into educational curricula, and the limited use of modern interactive teaching methods. It is demonstrated that the current regulatory framework provides the necessary legal basis for the development of young people's legal culture; however, it requires further improvement through the comprehensive modernization of legal education curricula, the enhancement of practice-oriented learning, and the implementation of European approaches to the formation of legal competence. It is concluded that the effective development of legal culture is possible only through the combination of high-quality legal education, effective legal upbringing, the promotion of active civic engagement among young people, and the systematic integration of European democratic values into the national educational environment.

Prospects. Promising directions for further research include improving the legal and organizational mechanisms for fostering the legal culture of young people, developing modern models of legal education focused on the practical application of legal knowledge, examining the effectiveness of integrating European legal standards into the national education system, and studying foreign experience in the development of legal culture, civic competence, and legal awareness among the younger generation in the context of European integration and the digital transformation of society.

Key words: legal studies, legal culture, legal awareness, legal education, legal upbringing, youth, European integration, rule of law, civic competence, European legal standards.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України формування правової культури молоді є одним із ключових чинників становлення демократичного суспільства, утвердження принципу верховенства права та зміцнення правової

держави. Саме рівень правової культури визначає здатність молодого покоління усвідомлювати свої права й обов'язки, діяти відповідно до вимог законодавства та брати активну участь у суспільному житті. У цьому контексті правознавство виступає

не лише навчальною дисципліною, а й важливим інструментом формування правової свідомості та громадянської відповідальності [1; 5; 6].

Попри реформування національної системи освіти та її наближення до європейських стандартів, практика свідчить про наявність проблем, пов'язаних із недостатньою практичною спрямованістю викладання правознавства, фрагментарністю освітніх програм і недостатнім рівнем правової підготовки молоді [2; 3; 12].

За таких умов особливої актуальності набуває дослідження ролі правознавства як інструменту формування правової культури молоді, оцінка ефективності чинного нормативно-правового забезпечення правової освіти та визначення напрямів його вдосконалення з урахуванням європейського досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблематика формування правової культури молоді розглядається як один із пріоритетних напрямів розвитку правової освіти та громадянського суспільства. Науковці основну увагу приділяють питанням правової освіти, правового виховання, розвитку правової свідомості молоді та впровадження європейських підходів до формування громадянських компетентностей [11–14].

У європейських дослідженнях акцент робиться на розвитку правової культури через якісну освіту, утвердження принципу верховенства права, громадянську активність і демократичні цінності [5–10]. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання ефективності сучасних механізмів правового виховання молоді, практичної спрямованості викладання правознавства та адаптації європейського досвіду до української системи освіти.

Отже, існує потреба у комплексному дослідженні ролі правознавства як інструменту формування правової культури молоді з урахуванням сучасних освітніх реформ, європейських стандартів та тенденцій розвитку правової освіти.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження ролі правознавства як інструменту формування правової культури молоді, аналіз сучасного нормативно-правового забезпечення правової освіти в Україні, а також визначення напрямів її вдосконалення з урахуванням європейського досвіду.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є Конституція України, закони України у сфері освіти, Національна стратегія у сфері прав людини, документи Ради Європи, Європейського Союзу та наукові праці, присвячені проблемам правової культури, правової освіти і правового виховання молоді [1–15].

У роботі використано формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний та логіко-юридичний методи, що дало змогу проаналізувати сучасний стан правової освіти, оцінити її роль у формуванні правової культури молоді

та визначити напрями вдосконалення відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція України радикально змінює не лише нормативний ландшафт, а й освітню логіку правового виховання. У науковому та навчальному дискурсі право дедалі менше сприймається як сукупність галузевих знань і дедалі більше — як мова демократичного співжиття, механізм обмеження публічної влади, засіб захисту гідності та організації відповідальної свободи. У такій оптиці правова культура молоді стає не додатковим морально-виховним ефектом, а безпосереднім критерієм якості правничо зорієнтованої освіти. Для України цей висновок має особливу вагу, оскільки Конституція закріплює модель правової держави, а державна політика у сфері освіти пов'язує мету освіти з розвитком особистості, здатної до відповідального суспільного життя [1–3].

У науковій літературі поняття правової культури часто втрачає аналітичну точність через надмірну широту. Воно нерідко використовується як узагальнювальна формула для позначення і знання права, і ставлення до права, і правомірної поведінки, і стану законності в суспільстві. Така еkleктика зручна для огляду, але малопридатна для освітнього аналізу. Якщо йдеться про молодь як цільову групу навчального впливу, то правова культура має визначатися не стільки через каталог елементів, скільки через здатність молодшої людини перетворювати правову інформацію на внутрішню нормативну орієнтацію та зовнішню відповідальну поведінку [11; 12].

Саме тому продуктивним є підхід, за яким правова культура молоді охоплює щонайменше чотири взаємопов'язані блоки. Перший — когнітивний: знання про права, обов'язки, юридичні процедури, інституції і способи захисту. Другий — ціннісно-світоглядний: повага до людської гідності, прав людини, рівності, недискримінації, справедливості, процедурної чесності. Третій — практичний: уміння користуватися правовими механізмами, читати нормативний текст, відрізнати юридичний факт від оціночного судження, звертатися до уповноважених органів, використовувати доступні правові сервіси. Четвертий — поведінковий: готовність діяти в межах права навіть тоді, коли неформальна вигода штовхає до обходу процедури [4; 11; 12].

Це дає підстави відмежувати правову культуру від двох суміжних, але не тотожних категорій — правової поінформованості та правосвідомості. Правова поінформованість означає наявність відомостей про чинне право. Правосвідомість — ширше явище, вона включає ставлення особи до права, законності, справедливості, держави та юридичної відповідальності. Правова культура ж, на відміну від обох, має інтегративний характер: вона з'єднує знання, оцінку і практику. Молодь може бути поінформованою, але не культурно-правовою; може декларувати повагу до права, але не мати навички діяти процедурно;

може знати свої права, але не вміти їх реалізовувати без конфлікту чи насильства [11; 14].

Ця відмінність має прямий освітній наслідок. Якщо викладач орієнтує курс виключно на відтворення норм, дат, назв інституцій та переліків повноважень, то він працює переважно на інформаційний рівень. Якщо ж курс вчить молодь розпізнавати юридично релевантні ситуації, оцінювати дії влади крізь призму принципу верховенства права, співвідносити приватний інтерес із правами інших і використовувати легальні процедури, то він працює на рівень правової культури. У цьому сенсі сама структура навчального матеріалу стає методологічною заявою: або право викладається як каталог, або як соціальний інструмент нормативної координації [1; 4; 11].

Для українського контексту принципово важливо, що правова культура молоді не може обмежуватися лише лояльністю до закону. Конституційна модель України виходить із пріоритету людської гідності, прав і свобод людини, а Національна стратегія у сфері прав людини прямо пов'язує правову культуру з культурою поваги до прав і свобод людини. Відтак правомірність у демократичній державі не зводиться до пасивної слухняності. Вона передбачає усвідомлену участь, здатність критично оцінювати дії органів влади і водночас дотримуватися процедур захисту та відповідальності [1; 4].

Цим пояснюється і те, чому правова культура молоді має вивчатися саме в контексті європейської інтеграції. Європейський вимір не додає до курсу «Правознавство» лише інформацію про інституції ЄС. Він змінює саме розуміння правової культури, оскільки ставить у центр гідність, демократичну участь, недискримінацію, повагу до меншин, критичне мислення і процедурну легітимність. Рамка компетентностей для демократичної культури Ради Європи відверто пропонує не «курс фактів про демократію», а систему цінностей, ставлень, навичок, знань і критичного розуміння, потрібних для життя в демократичному суспільстві [5; 6].

На цій підставі можна сформулювати робоче визначення, придатне для подальшого аналізу. Правова культура молоді — це інтегрована здатність молодої людини розуміти право як ціннісно-нормативний порядок, визнавати права і свободи інших, користуватися законними процедурами захисту інтересів, критично оцінювати юридично значущі ситуації та демонструвати правомірну поведінку в умовах демократичного і цифрового суспільства. Перевага такого визначення полягає в тому, що воно одразу задає критерії для оцінки курсу «Правознавство»: чи виробляє він розуміння, чи повагу, чи навичку, чи поведінкову готовність. Якщо ні, то він залишається інформативним, але не культуроформувальним [11–15].

Правова культура молоді не може зводитися ані до знання нормативного матеріалу, ані до загальної лояльності до держави. Це інтегрована характеристика, в якій поєднуються знання, цінності, юридичні

навички та правомірна поведінка. Відповідно, будь-який курс «Правознавство», що претендує на реальний освітній ефект, повинен оцінюватися за тим, чи здатен він здійснювати такий комплексний вплив [4; 11–14].

У сучасній українській освітній практиці дисципліна «Правознавство» перебуває між двома спокусами. Перша — редукція до елементарного огляду галузей права. Друга — символічне перевантаження, коли від невеликого за обсягом курсу очікують повної компенсації всіх дефектів правової соціалізації. Обидві позиції помилкові. Перша знецінює дисципліну, друга робить її методично нефункціональною. Продуктивним є третій підхід: «Правознавство» слід розглядати як базовий освітній модуль правової орієнтації, який не дублює спеціальні галузеві курси, але й не зводиться до енциклопедичної довідки [2; 3; 13].

Саме в цьому сенсі показовим є висновок, сформульований у новітній українській літературі: дисципліна «Правознавство» для студентів неюридичних закладів вищої освіти є концентратом базових юридичних знань, який охоплює засадничі аспекти функціонування національної правової системи та може істотно впливати на формування правової культури за умови належного викладання, практичної орієнтації та творчого педагогічного підходу [13]. Однак важливо розвинути цей висновок далі: цінність курсу визначається не тим, що він охоплює «багато права», а тим, що він навчає відрізняти юридично релевантне від неюридичного, процедурне від довільного, легальне від неформального.

Те, що в українських умовах часто називають «базовими знаннями з права», насправді має три різні режими засвоєння. Перший режим — інформаційний: студент знає, що існують Конституція, суди, правоохоронні органи, цивільна, адміністративна, кримінальна відповідальність тощо. Другий — орієнтаційний: студент розуміє, який тип органу або процедури відповідає за захист його інтересу. Третій — культурний: студент не просто знає, куди звернутися, а усвідомлює, чому саме процедурне звернення є нормальною, легітимною і соціально бажаною реакцією на порушення. Освітня цінність курсу виникає лише на другому і третьому рівнях. На першому він легко замінюється пошуковою системою або коротким довідником [4; 13; 15].

Звідси випливає ключовий аналітичний висновок: «Правознавство» формує правову культуру не за рахунок збільшення тематичного обсягу, а через правильно обрану дидактичну функцію. Такою функцією є не опис галузей права сам по собі, а формування нормативної чутливості. Молодій людині потрібно навчитися бачити, де саме виникає правовий вимір повсякденної ситуації: у трудовій взаємодії, в адміністративному контакті з державою, у цифровій комунікації, у питаннях приватності, дискримінації, свободи слова, академічної доброчес-

ності чи захисту честі й гідності. Якщо навчальний курс не забезпечує такого результату, він не сприяє формуванню правової культури, а лише передає теоретичні знання [1; 4; 13; 14].

Тут проявляється ще одна принципова різниця між теоретично-описовим і аналітичним викладанням. Описовий курс будується від системи джерел права і галузей права до прикладів. Аналітичний курс рухається у зворотному напрямі: від реальної соціальної ситуації до норми, від кейсу — до процедури, від конфлікту — до інституції, від порушеного інтересу — до засобу захисту. Для формування правової культури другий шлях ефективніший, оскільки він моделює реальну правову поведінку, а не лише академічне знання. У цьому сенсі «Правознавство» повинно бути не зменшеною копією юридичного факультету, а курсом соціально-прикладної правової навігації [12–15].

Європейська інтеграція посилює значення такого підходу з двох причин. По-перше, вона переносить акцент із формального знання правових інститутів на компетентності відповідального громадянства: критичне мислення, участь, комунікацію, співпрацю, розуміння цінностей демократії і прав людини [5; 6]. По-друге, вона розширює саме поле правової культури за межі національного позитивного права: молодь повинна орієнтуватися в логіці прав людини, у стандартах недискримінації, у правовому вимірі цифрових сервісів, у взаємозв'язку національного та європейського правового простору [5–7].

На цьому тлі особливо помітно стає слабкість суто галузевого підходу. Коли «Правознавство» викладається як конспект конституційного, цивільного, трудового, адміністративного і кримінального права без єдиної методологічної основи, студент отримує фрагменти знань, але не виробляє правового бачення. Натомість курс, побудований навколо принципів — гідність, свобода, рівність, відповідальність, справедлива процедура, пропорційність, верховенство права, захист персональних даних, доступ до правової допомоги, — формує більш стійку культурну основу. Галузеві блоки тоді не зникають, але стають функціональними, а не музейними [1; 4–7].

Звідси можна сформулювати авторське положення: у неюридичній освіті дисципліна «Правознавство» виконує не стільки інформаційну, скільки цивілізаційно-орієнтаційну функцію. Вона має навчити молодь жити в правовій державі не як у просторі зовнішнього примусу, а як у просторі правил, де свобода поєднана з процедурою, а право — із відповідальністю. Саме це перетворює курс із допоміжної дисципліни на інструмент формування правової культури [1–4; 13].

Правознавство здатне формувати правову культуру лише тоді, коли перестає бути каталогом галузей права і стає курсом правової орієнтації, нормативного мислення і процедурної поведінки. Це означає зміщення акценту з обсягу матеріалу на його ди-

дактичну функцію: не переказати систему права, а навчити діяти в правовому полі [4–7; 13].

Порівняльний аналіз є необхідним не для демонстрації того, що «у Європі краще», а для виявлення структурних рішень, які справді впливають на формування правової культури. У цьому сенсі Україна, Польща і Німеччина цікаві не лише спільною участю у європейському правовому просторі, а й різною конструкцією освітнього механізму. Україна зберігає помітний попит на окрему дисципліну «Правознавство», особливо в неюридичній вищій освіті; Польща використовує предмет «Знання про суспільство» (*Wiedza o społeczeństwie*), який інтегрує правовий, політичний і громадянський компоненти; Німеччина робить акцент на демократійній та праволюдній освіті як наскрізному завданні школи, поєднуючи предметне навчання зі шкільною культурою та медіакомпетентністю [8–10; 13].

Польська модель важлива передусім тим, що навчальний предмет «Знання про суспільство» не обмежується вивченням конституційних положень чи оглядом системи органів державної влади. У методичних матеріалах Польського центру розвитку освіти, підготовлених на основі рекомендацій Міністерства національної освіти Польщі, наголошується, що викладання цього предмета має бути спрямоване на формування активної громадянської позиції, розвиток соціальних і когнітивних компетентностей учнів. Основу змісту навчання становлять права людини, демократія, відповідальність, повага до гідності інших осіб, усвідомлення власних прав і обов'язків, а також розуміння ролі державних інституцій у функціонуванні правової держави [8]. Це свідчить, що польська модель правової освіти не ставить юридичні знання вище громадянської культури, а розглядає їх як інструмент її формування.

Для України з польського досвіду впливають два висновки. Перший: правовий компонент є найефективнішим тоді, коли він вбудований у ширший контекст громадянських компетентностей, а не існує ізольовано. Другий: правова держава у навчанні повинна з'являтися не як абстрактне конституційне визначення, а як практично пояснена система інституцій, прав, обов'язків і процедур. Слабкість багатьох українських курсів полягає в тому, що вони часто зупиняються на першій частині — «що існує», але не доходять до другої — «як це працює і чому це має значення для щоденного життя» [1; 8; 13].

Німецька модель є ще більш показовою. У рекомендаціях Постійної конференції міністрів освіти і культури федеральних земель Німеччини (КМК) «Демократія як мета, предмет і практика історико-політичної освіти та виховання в школі» від 2018 року школа розглядається як середовище, у якому демократичні цінності та права людини не лише вивчаються, а й реалізуються у повсякденному освітньому процесі. У документі наголошується, що школа має бути простором, де демократичні цінності

«живуть, демонструються та засвоюються», а цифровізація освіти повинна супроводжуватися розвитком критичного мислення й медіаграмотності, оскільки саме школа є єдиною інституцією, здатною охопити всіх дітей і молодь [9]. Такий підхід суттєво відрізняється від моделі, за якої правові знання передаються переважно шляхом традиційного викладу навчального матеріалу.

Ще виразніше це видно в оновленій рекомендації КМК щодо Європейської освіти в школі, де Європейський Союз описується як спільнота цінностей, заснована на людській гідності, свободі, демократії, рівності, верховенстві права та правах людини. Вказівка на RFCDС Ради Європи тут не випадкова: німецька модель будує європейську освіту не навколо інформування про інституції ЄС як такі, а навколо спільних ціннісних і правових рамок, що мають бути засвоєні через шкільний досвід, предметне навчання і педагогічну культуру [10]. Для України цей аспект має особливе значення, оскільки європейська інтеграція нерідко сприймається виключно крізь призму адаптації законодавства до права Європейського Союзу, хоча її фундаментальною складовою є формування демократичних цінностей, поваги до прав людини та принципу верховенства права.

На цьому тлі українська модель демонструє подвійність. З одного боку, вона має сильну перевагу: наявність окремого курсу «Правознавство» дає можливість системно працювати з правовим матеріалом, а в неюридичній вищій освіті — адресно формувати базову правову орієнтацію майбутнього фахівця [13]. З іншого боку, саме окремість курсу часто породжує ілюзію, що всю правову культуру можна «делегувати» одному предмету. Це хибно. Польський і німецький досвід показують, що стійка правова культура формується тоді, коли правове знання підкріплюється громадянською участю, шкільною або університетською культурою взаємної поваги, практикою обговорення спірних питань, розвитком критичного мислення і роботою з реальними процедурами [8–10].

Саме тому оптимальна українська модель не повинна копіювати жодну з європейських систем у чистому вигляді. Від Польщі варто взяти інтеграцію правового і громадянського вимірів: курс не може обмежуватися позитивним правом без прав людини, демократії, відповідальності та участі. Від Німеччини варто взяти підхід, за яким правова культура формується не лише через зміст курсу, а через інституційне середовище — культуру академічної доброчесності, процедури розв'язання конфліктів, студентське самоврядування, правила комунікації, цифрову етику, внутрішні механізми захисту прав здобувачів освіти. Ефективність українського курсу «Правознавство» значною мірою залежить від його інтеграції у цілісну систему правової освіти та правового виховання, а не функціонування як окремої навчальної дисципліни [2–4; 8–10].

Порівняння з Польщею і Німеччиною показує, що формування правової культури є ефективним не там, де просто збільшено обсяг правової інформації, а там, де правове знання інтегровано з громадянськими компетентностями, демократичними цінностями, медіаграмотністю та інституційною культурою закладу освіти. Отже, стратегічним завданням для України є модернізація змісту та підходів до викладання дисципліни «Правознавство» відповідно до європейських стандартів правової освіти [8–10; 13; 14].

Цифровізація змінює не тільки форму навчання, а й сам предмет правової культури. Якщо раніше центральними були знання про державу, органи влади, відповідальність та основні права, то тепер до них неминуче додаються питання персональних даних, цифрової ідентифікації, алгоритмічних рішень, дезінформації, етичного використання платформ, електронних сервісів держави, авторського права в мережі та відповідальності за цифрову поведінку. Відповідно, «Правознавство» втрачає актуальність, якщо воно не вчить орієнтуватися у цифровому правовому середовищі [7; 9; 15].

Європейська Комісія у Digital Education Action Plan 2021–2027 прямо виходить із того, що цифрова освіта має бути якісною, інклюзивною і доступною, а освіта повинна допомагати системам навчання адаптуватися до цифрового віку. [7]. Для курсу «Правознавство» це означає, що цифровізація не є лише технічною темою; вона змінює уявлення про саму правомірну поведінку, оскільки дедалі більше юридично значущих дій відбуваються в цифровому середовищі.

Німецькі рекомендації з демократійної освіти додають до цього ще один суттєвий аспект: цифровізація є і шансом для участі, і джерелом ризиків через fake news, hate speech, соціальні боти, загрози приватності та самовизначенню, тому має супроводжуватися розвитком критичної медіакомпетентності [9]. Це спостереження важливе для України не менше, ніж для Німеччини. Молодь сьогодні часто входить у право не через підручник, а через конфлікт у соціальних мережах, через публічний скандал, через взаємодію з цифровими державними сервісами, через спробу захистити свої персональні дані або через досвід дезінформації. Отже, поза цифровим виміром сучасний курс «Правознавство» стає анахронічним.

Ще складнішим викликом є поява генеративного штучного інтелекту. Тут небезпечно впадати в одну з двох крайнощів: або романтизувати ШІ як універсального помічника, або забороняти його без розуміння дидактичних наслідків. UNESCO у Guidance for Generative AI in Education and Research наголошує на необхідності навчати викладачів і здобувачів освіти розуміти результати генеративного ШІ та відповідально його використовувати [15]. У сфері правової освіти це означає, що курс «Правознавство» має

формувати в здобувачів освіти навички критичного використання систем штучного інтелекту, зокрема вміння перевіряти достовірність джерел, виявляти помилкову або недостовірну інформацію, відрізняти юридично обґрунтовані матеріали від псевдоюридичного контенту та зберігати самостійність правового мислення під час оцінки правових ситуацій.

Саме тут виникає нова методична парадигма. ШІ не повинен замінювати традиційне навчання базовим правовим поняттям; навпаки, без такої бази студент не зможе критично оцінити машинну відповідь. Отже, доцільно вибудовувати триступеневу модель. На першому етапі студент опановує ядро понять і принципів без машинного посередництва: право, норма, джерело, юридичний факт, процедура, компетенція органу, спосіб захисту, відповідальність, право людини, дискримінація, пропорційність. На другому етапі здобувачі освіти опановують навички перевірки інформації, отриманої за допомогою систем штучного інтелекту, шляхом її зіставлення з офіційними джерелами. На третьому етапі інструменти штучного інтелекту використовуються для моделювання правових ситуацій і практичних кейсів під керівництвом викладача та за умови обов'язкової верифікації отриманих результатів [7; 15].

З методичної точки зору це потребує перегляду і традиційної лекції. Лекція не повинна зникати, але її монополія має бути знята. Для формування правової культури ефективнішими є кейс-метод, аналіз конфліктної ситуації, мікросудові моделювання, робота з реальними зверненнями до органів влади без персональних даних, аналіз публічних рішень, дискусія про межі свободи слова, симуляція адміністративних процедур, тренування навички юридичного пошуку в офіційних базах. Усе це переносить фокус з репродукції знання на його правозастосовний сенс [13–15].

Не менш важливим є і середовищний вимір. Правова культура не формується переконливо, якщо сам заклад освіти не дотримується зрозумілих і справедливих правил. Студент не засвоїть повагу до процедури, якщо академічні рішення непрозорі; не повірить у заборону дискримінації, якщо щоденна комунікація її відтворює; не прийме академічну доброчесність, якщо порушення лишається без наслідків; не усвідомить значення прав людини, якщо не має механізмів захисту власних прав у межах закладу освіти. У цьому аспекті німецьке розуміння школи як простору, де демократичні і праволюдні цінності «живуть», є для українських університетів не менш актуальним, ніж для загальної середньої освіти [9; 10].

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати кілька рекомендацій концептуального, а не технічного характеру. По-перше, курс «Правознавство» має бути побудований навколо проблемних вузлів сучасного життя молоді: праця, освіта, цифрові права, персональні дані, відпові-

дальність у мережі, дискримінація, доступ до адміністративних послуг, право на звернення, базові механізми юридичного захисту. По-друге, у ньому слід цілеспрямовано інтегрувати європейські ціннісні рамки — права людини, демократію, рівність, верховенство права, повагу до меншин. По-третє, цифровий і ШІ-компонент мають бути не окремою «модною темою», а інструментом перевірки критичного юридичного мислення. По-четверте, закладам освіти варто розвивати консультативні та просвітницькі форми роботи — юридичні клініки, правові консультаційні центри, студентські правопросвітні ініціативи, що прямо рекомендуються в українській літературі як засіб розвитку правосвідомості та правової культури [5–7; 14; 15].

Головний виклик сучасному «Правознавству» полягає в тому, що воно більше не може обмежуватися аналоговим уявленням про право. Цифровізація і генеративний ШІ змінюють як зміст правової культури, так і способи її формування. У зв'язку з цим курс «Правознавство» має забезпечувати формування базової юридичної грамотності, навичок орієнтування в цифровому правовому середовищі, критичного сприйняття інформації та верифікації матеріалів, згенерованих системами штучного інтелекту [7; 9; 15].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для кількох узагальнюючих висновків. По-перше, в умовах європейської інтеграції України дисципліна «Правознавство» повинна розглядатися не як допоміжний описовий курс, а як інструмент формування правової культури молоді. Така постановка питання впливає з Конституції України, законодавства про освіту, Національної стратегії у сфері прав людини та європейських документів про демократичні компетентності [1–7].

По-друге, правова культура молоді є інтегрованим феноменом, який охоплює не лише знання про право, а й ціннісне ставлення до прав людини, навички користування законними процедурами та правомірну поведінку. У зв'язку з цим освітній ефект курсу «Правознавство» не може оцінюватися лише за обсягом засвоєного матеріалу; визначальним є питання, чи перетворює він правову інформацію на нормативну орієнтацію і практику відповідального правового рішення [4; 11–14].

По-третє, порівняльний аналіз України, Польщі та Німеччини показує, що найбільш ефективною є не модель механічного збільшення правового контенту, а модель інтеграції правового навчання з громадянськими компетентностями, шкільною або університетською культурою, критичною медіаграмотністю та практикою демократичної участі. Польська модель демонструє продуктивність предметної інтеграції права, громадянськості та прав людини; німецька — силу наскрізної демократичної освіти та освіти у сфері прав людини. Для України з цього впливає потреба зберегти і посилити курс

«Правознавство», але включити його у ширшу екосистему демократичної правової соціалізації [8–10; 13].

По-четверте, найслабшим місцем багатьох українських курсів правознавства залишається домінування інформаційно-описової моделі над аналітично-кейс-орієнтованою. Поки курс зосереджується на переказі галузей права, а не на моделюванні реальних юридично значущих ситуацій, він формує переважно правову поінформованість, але не повноцінну правову культуру [12–14].

По-п'яте, цифровізація та штучний інтелект не є периферійними факторами. Вони змінюють як предмет правової культури, так і методику її формування. Сучасний курс «Правознавство» повинен навчати молодь не лише праву як системі норм, а й праву як способу орієнтації в цифровому середовищі, де юридично значущими стають питання даних, алгоритмічного впливу, дезінформації, авторства, відповідальності за контент та верифікації ШІ-відповідей [7; 9; 15].

По-шосте, для українських закладів вищої освіти доцільно перейти до моделі, за якої дисципліна «Правознавство» виконує роль правового ядра загальної громадянської освіти та освіти у сфері прав людини. Концептуально це означає: а) переорієнтацію змісту з галузевого опису на проблемно-принциповий аналіз; б) посилення кейс-методу, роботи з процедурами і цифровими правовими ситуаціями; в) інтеграцію європейських ціннісних рамок; г) запровадження правил відповідального використання ШІ в правовій освіті; ґ) розвиток практик правової просвіти в освітньому середовищі [5–7; 13–15].

Узагальнюючи, можна стверджувати: в українських умовах «Правознавство» буде по-справжньому сучасним лише тоді, коли перестане бути курсом про право і стане курсом входження молоді в правовий спосіб мислення, дії та співжиття. Саме в цьому полягає його європейський сенс і його реальна культуротворча функція [1–7; 13].

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.

ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Конституція України : Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII.
4. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021.
5. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*. 2018. С 189. Р. 1–13.
6. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Strasbourg: Council of Europe, 2018.
7. Digital Education Action Plan 2021–2027: Policy background. *European Education Area*.
8. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Vademecum nauczyciela. Wdrażanie podstawy programowej w szkole ponadpodstawowej. Wiedza o społeczeństwie. Warszawa: ORE, 2019.
9. Demokratie als Ziel, Gegenstand und Praxis historisch-politischer Bildung und Erziehung in der Schule. Beschluss der KMK vom 06.03.2009 i.d. F. vom 11.10.2018. Berlin/Bonn: KMK, 2018.
10. Europabildung in der Schule. Beschluss der KMK vom 08.06.1978 i.d. F. vom 15.10.2020. Berlin/Bonn: KMK, 2020.
11. Брижко М. Правова культура молоді: дефініційний аналіз. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 22. С. 78–86. DOI: 10.58407/232213.
12. Кузнецова Ю., Гусев Д. Правова освіта як детермінанта формування правової культури. *Молодий вчений*. 2023. № 2 (114). С. 82–85. DOI: 10.32839/2304-5809/2023-2-114-16.
13. Лисенко І.В., Кузьменко О.В., Гаряєва Г.М. Навчальна дисципліна «Правознавство» як ефективний засіб формування правової культури студентів неюридичних закладів вищої освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 47–49. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/8.
14. Ратушна О.М. Особливості формування правосвідомості студентів закладів вищої освіти: реалії сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 949–952. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.06.159.
15. Guidance for Generative AI in Education and Research [Настанови щодо генеративного штучного інтелекту в освіті та дослідженнях]. Paris: UNESCO, 2023.

References

1. Constitution of Ukraine: Constitution of Ukraine No. 254k/96-VR of 28 June 1996. (1996).

2. Law of Ukraine “On Education” No. 2145-VIII of 5 September 2017. (2017).
3. Law of Ukraine “On Higher Education” No. 1556-VII of 1 July 2014. (2014).
4. Decree of the President of Ukraine No. 119/2021 of 24 March 2021 on the National Human Rights Strategy. (2021).
5. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. (2018). *Official Journal of the European Union*, C. 189, 1–13.
6. Council of Europe. (2018). *Reference framework of competences for democratic culture*. Council of Europe.
7. European Commission. (2026). *Digital Education Action Plan 2021–2027: Policy background*. European Education Area.
8. Ośrodek Rozwoju Edukacji. (2019). *Vademecum nauczyciela. Wdrażanie podstawy programowej w szkole ponadpodstawowej. Wiedza o społeczeństwie [Teacher’s handbook. Implementing the core curriculum in upper secondary school. Civics]*. ORE.
9. Kultusministerkonferenz. (2018). *Demokratie als Ziel, Gegenstand und Praxis historisch-politischer Bildung und Erziehung in der Schule [Democracy as the goal, subject and practice of historical and civic education in schools]*. Resolution of the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder (KMK) of 6 March 2009, as amended on 11 October 2018. KMK.
10. Kultusministerkonferenz. (2020). *Europabildung in der Schule [European education in schools]*. Resolution of the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder (KMK) of 8 June 1978, as amended on 15 October 2020. KMK.
11. Bryzhko, M. (2023). Legal culture of youth: A definitional analysis. *Bulletin of the T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”. Series: Pedagogical Sciences*, (22), 78–86. <https://doi.org/10.58407/232213>
12. Kuznetsova, Yu., & Husiev, D. (2023). Legal education as a determinant of the formation of legal culture. *Young Scientist*, 2(114), 82–85. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-2-114-16>
13. Lysenko, I. V., Kuzmenko, O. V., & Hariaieva, H. M. (2024). The academic discipline “Legal Studies” as an effective means of forming the legal culture of students in non-law higher education institutions. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, (2), 47–49. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/8>
14. Ratushna, O. M. (2024). Peculiarities of the formation of legal awareness among higher education students: Contemporary realities. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (6), 949–952. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.159>
15. UNESCO. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO.

Дата першого надходження статті до видання: 01.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

Дата публікації: 31.03.2026